

Кубарев І. В.

*Донецький юридичний інститут МВС
України, доцент кафедри криміналістики,*

К.Ю.Н.

ПРОБЛЕМА ЕТИЧНОСТІ ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ В УМОВАХ НОВОГО КПК УКРАЇНИ

1. Погляд на тактичний прийом як центральну категорію криміналістичної тактики на сьогодні є панівним в криміналістиці. Це визнається абсолютною більшістю науковців. Тактичний прийом може бути визначений як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, заснований на психологічному механізмі його реалізації і найбільш раціональний і ефективний у певних умовах (В.Ю. Шепітько). Разом з тим, не дивлячись на достатньо глибокі дослідження проблематики тактичних прийомів, низка питань залишається гостро дискусійними, що не тільки утруднює формування ефективних рекомендацій з їх застосування, але й призводить до порушень законності у правоохоронній діяльності при проведенні слідчих (розшукових) дій. Одним з таких питань є умови допустимості використання тактичних прийомів.

2. В літературі запропоновані хоча і різні, але близькі за змістом умови допустимості тактичних прийомів. Як правило, до них, поряд з відповідністю вимогам законності, науковості, вибірковості, пізнавальної цінності відносять також і етичність. Разом з тим, ця вимога, як справедливо відзначається в літературі – не дивлячись на свою очевидність, викликає найбільш різне трактування серед криміналістів (О.Я. Баєв). Це стосується, зокрема, питання про допустимість з моральних позицій тактичних прийомів, що містять у собі, – висловлююсь обережно – елементи рефлексивного керування (в літературі використовуються терміни «обман» та «дезінформація»). Традиційним предметом обговорення у цьому плані є тактичні прийоми, спрямовані на

створення перебільшеного (тобто помилкового) уявлення у допитуваного про наявні у слідства докази (їх продовжують називати «слідчими хитрощами» або «пастками» не дивлячись на доведену некоректність зазначених терміні).

3. Для ілюстрації думки про неприпустимість таких прийомів зазвичай наводять цитату М.С. Строговича. Він назвав їх прямим обманом, який здійснений в особливо хитрій формі, що надає йому ще більш незаконного та аморального характеру. Більшість науковців займають проміжну позицію, вважаючи, що тактичний прийом не може базуватися на обмані, але допускаючи використання «слідчих хитрощів». Так, О.Я. Баєв відносячи обман до недопустимих прийомів, одночасно зазначає, що уявлення у підозрюваного про зізнання співучасників може бути створено шляхом повідомлення показань останніх у такій інтерпретації, яка призведе до його зізнання (виключаючи, звичайно, при цьому однозначно неприпустимий прямий обман). Така позиція, на мій погляд, є найбільш виваженою. Її вимогу чітко та лаконічно сформулював І.Є. Биховський, зазначивши що неприпустимими є тактичні прийоми, засновані на повідомленні підозрюваному завідомо неправдивих відомостей, зокрема, щодо походження предметів та документів. З моєї точки зору, дотримуючись цієї вимоги слідчий створює перебільшене уявлення про докази, оперуючи лише правдивою (хоча і неповною) інформацією і своїми діями етику та мораль не порушує. І загалом, слід зазначити, що запропонований І.Є. Биховським перелік умов, за яких тактичний прийом вважається неетичним, а отже – недопустимим, отримав підтримку в криміналістичній літературі (О.Я. Баєв, Р.С. Белкін, В.Ю. Шепітько) та вважається одним з найбільш вдалих.

4. Діаметрально протилежної точки зору дотримується Р.С. Белкін, який прямо назвав тактичні прийоми створення перебільшеною уяви про докази обманом. Посилаючись на необхідність озброєння правоохоронців методами, адекватними криміногенній обстановці в державі та некоректність етичних оцінок у відриві від конкретних обставин розслідування, науковець доволі аргументовано висловився за допустимість обману в слідчий

діяльності, крім випадків коли він ґрунтується на: а) правовій необізнаності особи, незнанні нею своїх прав та обов'язків; б) обіцянках особі, що заздалегідь виконати неможливо; в) фальсифікації доказів, спеціально виготовлених свідченнях, фальсифікованих висновках експертизи; г) на дефектах психіки підслідного та його хворобливих станах; д) на містико-релігійних забобонах особи. Таким чином, Р.С. Белкін не поділяє обман на прямий та непрямий, а лише вказує на неприпустимість фальсифікації доказів. Цю позицію підтримує В.П. Бахін, зазначаючи, що раніше він намагався обґрунтувати різницю між обманом та хитрістю, але переконався у безглуздіості цього, і погодився з Р.С. Белкіним щодо неминучості використання реального обману в тактичних аспектах діяльності слідчого.

5. Аналізуючи наведену точку зору, слід зазначити, що, по-перше, вона узгоджується з психологічними теоріями обману. Так, згідно класифікації неправдивої інформації, запропонованої В.В. Знаковим, бажання створити у співрозмовника хибне уявлення про предмет обговорення без викривлення реальних фактів є не чим іншим, як обманом. Доктор психологічних наук Н.В. Крогиус зазначає, що фактично з часів Аристотеля визнається наявність двох видів неправди: брехні неправедної, та «брехні білої», благородної, праведної, святої, брехні за для врятування. На його думку, здійснюючи етичну оцінку обману, до кожного випадку слід підходити обережно, максимально конкретизуючи ситуацію.

6. По-друге, один з центральних критеріїв допустимості обману, – заборона фальсифікації доказів, – є недостатньо конкретним. Поняття фальсифікації Р.С. Белкін не розкриває, але, як вбачається з наведеної вище його позиції, він пов'язує її з наявністю навмисно створеної або перекрученої інформації у певному джерелі (протоколи, висновку експертизи). Тому постає питання: чи вправі слідчий прямо дезінформувати допитуваного про наявність в нього доказів, яких фактично нема (наприклад, зізнання співучасників, вилучені з місця події відбитки пальців і т.п.)? Виходячи з позиції Р.С. Белкіна, таке повідомлення не є фальсифі-

кацією, адже ніякого джерела доказів, в якому містилися б хибні факти, не існує. На мій погляд, наведені тактичні прийоми, тобто прямий обман, все ж таки порушують етичні засади допиту та є не допустимими.

7. Дослідження категорії «фальсифікація доказів» з кримінально-правових позиції також не вносить достатньої ясності в питання про допустимість прямого обману як тактичного прийому слідчої (розшукової) дії. Кримінальним кодексом України (ч.2 ст. 372) штучне створення доказів або інша фальсифікація передбачені як кваліфікуюча ознака притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, але наведені поняття законодавцем не конкретизовані. Немає і єдиного доктринального їх тлумачення. Так, у Коментарі до КК України за редакцією В.В. Сташиса, В.Я. Тація під штучним створенням доказів розуміється підроблення, знищення чи вилучення зі справи доказів, примушування свідків до давання неправдивих показань, а під іншою фальсифікацією – вилучення зі справи доказів, що свідчать про невинність потерпілого, не відображення фактів та обставин, що спростовують обвинувачення. У роз'ясненнях до ст. 373 КК України (примушування давати показання) пред'явлення неправдивих доказів розуміється як незаконна дія (але чи є усне повідомлення про доказ без його демонстрації пред'явленням?). Одночасно зазначається, що створення у допитуваного перебільшеного уявлення про поінформованість слідчого є допустимим діями, як такі, що не суперечать законодавству. У коментарі КК України за редакцією М.І. Мельника, М.І. Хавронюка фальсифікація (ст.272 КК України) трактується як підроблення документів, що є доказами, підміна або знищення речових доказів; а обман – як незаконна дія, що примушує допитуваного давати показання (ст.273 КК України). Аналогічно обман під час допиту розглядається і в підручнику з особливої частини кримінального права за редакцією Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова і в низці інших робіт.

7. З прийняттям КПК 2012 року у кримінальному процесі України з'явився новий інститут – негласні слідчі (розшукові) дії, тобто дії, що раніше складала зміст виключно оперативно-розшу-

кової діяльності. Характер низки з них передбачає використання прямого обману осіб, щодо яких вони здійснюються, інакше втрачається всілякий сенс їх проведення. Так, ст.272 КПК України передбачено виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності учасником організованої групи чи злочинної організації, що не можливо без повідомлення особою про себе вигаданих відомостей. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) у певних випадках передбачає омани їх власників. Проведення оперативної закупки, наприклад, наркотичних засобів (ст.271 КПК України) співробітником оперативного підрозділу неможливо без прямої дезінформації особи, що їх збуває. Ст. 273 КПК України прямо передбачено використання при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій несправжніх (імітаційних) засобів. У цьому плані Р.С. Белкін справедливо підкреслює, що оперативно-розшукова діяльність багато в чому ґрунтується на дезінформації та обмані як засобах виявлення та розкриття злочину, без яких вирішення оперативних завдань є неможливим. Заміна терміну «обман» на елегантне «легендування», хоча і навіює соціально корисну спрямованість дії, але суті не міняє, оскільки їх семантичне тлумачення однакове. Таким чином, слід визнати, що прямий обман є необхідним, законодавчо визнаним, засобом вирішення окремих завдань досудового розслідування, та, одночасно, суперечить сталим уявленням про етичність слідчої діяльності, а за певних трактувань – і вимозі її законності.

8. Розкриваючи етичність тактичних прийомів, поважні науковці (Р.С. Белкін, О.Я. Баєв) справедливо звертають увагу на те, що певні, за загальним правилом неетичні, дії прямо передбачені законодавством (наприклад, попередження про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання є не що інше як пряма погроза). З закріпленням в новому КПК України негласних слідчих (розшукових) дій, проведення яких передбачає пряму дезінформацію осіб, щодо яких вони здійснюються, ставить потребу переосмислення етичних вимог до тактичних прийомів

Кубарев І.В.

проведення слідчих дій в цілому (у плані або їх уніфікації, або диференціації стосовно окремих видів).